

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

**ДОНИШКАДАИ ОМУЌЗОРИИ ТОҶИКИСТОН
ДАР ШАҲРИ ПАНҶАКЕНТ**

МАХЗАНИ ИЛМ/ПАЁМИ ДОНИШКАДА, 2021, № 2.

МАВОДИ

**он-лайн ва офф-лайн анҷумани илмӣ-амалии байналмилалӣ апрелӣ дар
мавзӯи “Масоили мубрами улуми иҷтимоӣ-гуманитарӣ, риёзӣ ва дақиқ
дар замони муосир”, 26 апрели соли 2021 дар Донишкадаи омӯзгорӣ
Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент**

СОКРОВИШНИЦА НАУКИ/ВЕСТНИК ИНСТИТУТА, 2021, № 2.

МАТЕРИАЛЫ

**научно-практической международной апрельской он-лайн и офф-лайн
конференции, на тему «Актуальные проблемы общественно-
гуманитарных, точных и естественных наук в современную эпоху», 26
апреля 2021 года в Таджикском педагогическом институте в городе
Пенджикент**

TREASURY OF SCIENCE/BULLETIN OF THE INSTITUTE, 2021, No. 2.

MATERIALS

**of the scientific and practical international April online and off-line conference,
on the topic "Actual problems of social and humanitarian, exact and natural
sciences in the modern era", April 26, 2021 at the Tajik Pedagogical Institute in
the city of Penjikent.**

Панҷакент – 2021

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

**ДОНИШКАДАИ ОМУЌЗОРИИ ТОҶИКИСТОН
ДАР ШАҲРИ ПАНҶАКЕНТ**

МАХЗАНИ ИЛМ/ПАЁМИ ДОНИШКАДА, 2021, № 2.

МАВОДИ

**он-лайн ва офф-лайн анҷумани илмӣ-амалии байналмилалии апрелӣ дар
мавзӯи “Масоили мубрами улуми иҷтимоӣ-гуманитарӣ, риёзӣ ва дақиқ
дар замони муосир”, 26 апрели соли 2021 дар Донишкадаи омузгории
Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент**

СОКРОВИШНИЦА НАУКИ/ВЕСТНИК ИНСТИТУТА, 2021, № 2.

МАТЕРИАЛЫ

**научно-практической международной апрельской он-лайн и офф-лайн
конференции, на тему «Актуальные проблемы общественно-
гуманитарных, точных и естественных наук в современную эпоху», 26
апреля 2021 года в Таджикском педагогическом институте в городе
Пенджикент**

TREASURY OF SCIENCE/BULLETIN OF THE INSTITUTE, 2021, No. 2.

MATERIALS

**of the scientific and practical international April online and off-line conference,
on the topic "Actual problems of social and humanitarian, exact and natural
sciences in the modern era", April 26, 2021 at the Tajik Pedagogical Institute in
the city of Penjikent.**

Панҷакент - 2021

МАХЗАНИ ИЛМ/ПАЁМИ ДОНИШКАДА / ВЕСТНИК ИНСТИТУТА, 2021, № 2.
МАВОДИ он-лайн ва офф-лайн анҷумани илмӣ-амалии байналмилалӣ апрелӣ дар
мавзӯи “Масоили мубрами улуми иҷтимоӣ-гуманитарӣ, риёзӣ ва дақиқ дар замони
муосир”, 26 апрели соли 2021 дар Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар шаҳри
Панҷакент. – Панҷакент, 2021. – 851 с.

СОКРОВИЩНИЦА НАУКИ/ВЕСТНИК ИНСТИТУТА, 2021, № 2. МАТЕРИАЛЫ
научно-практической международной апрельской он-лайн и офф-лайн конференции, на
тему «Актуальные проблемы общественно-гуманитарных, точных и естественных наук
в современную эпоху», 26 апреля 2021 года в Таджикском педагогическом институте в
городе Пенджикент. – Пенджикент, 2021. –851 с.

TREASURY OF SCIENCE/BULLETIN OF THE INSTITUTE, 2021, No. 2. MATERIALS of
the scientific and practical international April online and off-line conference, on the topic
"Actual problems of social and humanitarian, exact and natural sciences in the modern era",
April 26, 2021 at the Tajik Pedagogical Institute in the city of Penjikent. – Penjikent, 2021. –
851 s.

Ҳайати таҳрирӣ/Редакционная коллегия:

Ансорӣ М.Қ. – раис, М.Одиназода, М.Имомзода, Н.Салимӣ, Ҷ. Ҷӯразода,
Н.Ғаффоров, Петрусевиҷ А.А., Дайырбеков С.С. (Қазоқистон), Боранбаев С.
Р.(Қазоқистон), Аханов Б.Ф. (Қазоқистон), Шынгысбаев Б. М. ., Тлеукеева А. Е.
(Қазоқистон), Исраилова Ж. С. (Қазоқистон), Абилдаева Г. С. (Қазоқистон),
Шатырбекова А.А. (Қазоқистон), Саржанова К. Б. (Қазоқистон), Небесаева Ж. О.
(Қазоқистон), Бекетова Г. Т., Кобулов Э., Эшов Б.Дж., Холикова Р.Э., Эркинов А. С.
(Ўзбекистон), Воҳидов Ш.Х. (муҳаррири масъул), Шарифова Г.Ҳ. (муовини раис ва
котиби масъул), Ансоров С.М., Кўчмуродов А.

Муқарризон/рецензенты:

Калинин М.Ю., доктори илмҳои техника, проф. (Беларусь)
Аллаева Н., доктори илмҳои таърих (Ўзбекистон)
Қобулов Э., доктори илмҳои таърих, профессор (Ўзбекистон)
Бегалинова К.К. доктори илмҳои фалсафа, профессор Қазақстан

Баъзе фикр ва хулосаҳои дар маҷмӯа омада бо нуқтаи назари таҳририят созгор
наомаданаҳ мумкин аст. Барои дурустии иқтибос, ҳавола ва пайнавиштҳо дараҷаи
илмӣ, услуб ва баёни мақолаҳо муаллифҳо масъуланд.

Мнение редколлегии не всегда совпадает с мнением авторов. За достоверность
цитат и ссылок, научный уровень, стилистику статей ответственные авторы.

Дар асоси қарори Шӯрои олимони Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар шаҳри
Панҷакент ба нашр тавсия дода шуд (суратчаласаи № 9 аз 22 апрели соли 2021).

ёзишни ўзлари хал қилишади. Ёки одатда улар икки қўлида ҳам бир хил ёза олиш қобилиятига эгалар. Улар тахминан 7-8%ни ташкил этишади.

Адабиётлар:

1. QO'LDOSHEV R. Chapaqay bolalarni maktabga qanday tayyorlash kerak //Pedagogik mahorat. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal Buxoro 2020-yil, 3-son 145-147 b.
2. Quldoshev R. A. Assistant pedagogue to children left-handed reading in the last year //Globe Edit. – 2020.
3. Avezmurodovich Q. R. Psychological aspects of left-handedness: Concept, causes, and peculiarities //ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL. – 2021. – T. 11. – №. 1. – С. 623-631
4. Avezmurodovich O. R. Difficulties in learning to write and read left-handed children //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8 (8), 40. – 2020. – T. 45.
5. Qoldoshev R. A. Кўмаки педагог ба кўдакони чапдаст дар соли якуми хониш //GlobeEdit, 2020.-93 bet. – 2020
6. Avezmurodovich, Qoldoshev Rustambek. "Psychological aspects of left-handedness: Concept, causes, and peculiarities." *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL* 11.1 (2021): 623-631.
7. Avezmurodovich, Qoldoshev Rustambek. "Psychological aspects of left-handedness: Concept, causes, and peculiarities." *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL* 11.1 (2021): 623-631.
8. Avezmurodovich Rustambek Qo'ldoshev, & G'aforovna Habiba Jumayeva. (2021). Forming Writing Skills in Left-Handed Students. *Middle European Scientific Bulletin*, 10(1). <https://doi.org/10.47494/mesb.2021.10.309>
9. Qo'ldoshev A. R. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF LEFT-HANDEDNESS: CONCEPT, CAUSES, AND PECULIARITIES //Psychology and Education Journal. – 2021. – T. 58. – №. 1. – С. 4981-4988.
10. Qo'ldoshev A. R. et al. Forming Writing Skills in Left-Handed Students //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – T. 10. – №. 1.
11. Quldoshev R. A. Assistant pedagogue to children left-handed reading in the last year //Globe Edit. – 2020.

Қўлдошев Рустамбек Аvezмуродович,
Бухоро давлат университети
Жумаева Ҳабиба Гаффоровна,
Бухоро давлат университети

ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЧАПАҚАЙЛИГИНИНГ ФИЗИОЛОГИК, ПСИХОЛОГИК ВА ПЕДАГОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Агар фарзандингиз бирон бир иш қилаётганда кўпроқ чап қўлини ишлатса бу фақатгина бола мия тузилишининг ташқи белгисидир. Мутахассислар чапақайларни ўнг қўл билан ишлашга мажбур этишни таъқиқлайди. Чунки мия генетик тузилган бўлиб, уни мажбурий ўзгартириш салбий оқибатга олиб келиши мумкин.

Бош миянинг чап ярим палласи нутқий доира шаклланиши, ўн қўлда ёзиш ва чапақайликка жавоб беради. Шунинг учун чапақайларни қайта ўқитмоқ мия механизмларининг жиддий жараёнига, айниқса нутқ фаолиятига аралаштириш ҳисобланади. Бу бола неврозига олиб келиши мумкин. Чапақайларни қайта ўқитмоқ натижалари дудуклик белгиларининг пайдо бўлишига олиб келиши мумкин. Илмий тадқиқот институтининг маълумотларига кўра чапақай болаларнинг 71 фоизини ўн қўлда ёзишга ўргатиш мақсадида ўқитувчи ва ота-она томонидан тазйиқ ўтказилади. Бу ўргатиш ўғил болаларнинг 26, қиз болаларнинг эса 33 фоизидагина натижа бермоқда. Аммо қайта ўқитишнинг салбий оқибатлари эса 100 фоизни ташкил этади.

Дунё миқёсида чапақай инсонлар тахминан 12-13%ни ташкил этади. Бундан ташқари наслий чапақай инсонлар ҳам бор. Бу худди касаллик сингари наслдан-наслга ўтади.

Олимлар чапақайликни генетика билан боғлиқ бўлиши мумкин деган фикрда. Унга кўра бир тухум хужайрадан пайдо бўлган эгизакларда генлар бир хил бўлади, бироқ бундай жуфтликларнинг 17 фоизида ишчи қўллар ҳар хил бўлади. Баъзан ҳомилада чапақайлик ташқи таъсирлар натижасида юзага келади. Масалан, бир тадқиқотга кўра, агар она ҳомиладорлик вақтида тез-тез стресс ҳолатига тушган бўлса, чакалоқнинг чапақай бўлиб туғилиши имконияти ошади.

Бошланғич синфларда болалар етакчи таълим фаолиятининг асосий элементларини, зарурий билим ва кўникмаларни шакллантирадилар. Ушбу даврда фикрлаш шакллари секин-аста ривожланиб боради, илмий билимлар тизими янада кенгрок ўзлаштирилади, фикрлашни ривожлантириш ҳолати таъминланади. Бу пайтда таълим ва кундалик ҳаётда мустақил йўналиш учун зарур шарт-шароитлар шаклланади. Ушбу даврда психологик қайта қуриш амалга оширилади. Бу боладан нафақат руҳий стрессни, балки катта жисмоний чидамлилиқни ҳам талаб қилади.

Мактаб - бу шахснинг фаолият субъекти сифатида ижтимоий борлигининг бошланиши. Ушбу вазифада кичик ўқувчи, авваламбор, унга тайёрлиги билан ажралиб туради. У ўрганиш учун имконият яратадиган физиологик (анатомик ва морфологик) ва ақлий, аввало, интеллектуал ривожланиш даражаси билан белгиланади. Боланинг мактабга тайёрлигининг асосий кўрсаткичлари: унинг ички позициясини, семиотик функциясини шакллантириш, ўзбошимчалиқ, қоидалар тизимига эътибор қаратиш қобилияти ва бошқалар.

Мактабда ўқишга тайёргарлик - бу янги дунёга, катталар дунёсига кириш, қувониш, билимга бўлган муносабатни шакллантиришни англатади. Бу янги масъулиятларга тайёр бўлишни, мактаб, ўқитувчи, синф олдида масъулиятли бўлишни англатади. Янги билимларни кутиш, уларга бўлган қизиқиш кичик ўқувчининг таълим мотивацияси асосида ётади. Билим эҳтиёжининг ҳиссий тажрибаси сифатида қизиқиш, ўқув фаолиятининг ички мотивацияси, ёш ўқувчининг билим эҳтиёжи ушбу эҳтиёжни қондирадиган таълим мазмунини “қондирганда” асосланади.

Боланинг мактабга тайёргарлиги бир қатор талабларнинг қондирилиши билан белгиланади. Бунга қуйидагилар киради: боланинг умумий жисмоний ривожланиши, етарли миқдордаги билимга эга бўлиш, ўз-ўзига хизмат қилишнинг “кундалик” кўникмаларига эга бўлиш, ўзини тутиш маданияти, мулоқот, бошланғич меҳнат; нутқни яхши билиш; ёзувни ўзлаштиришнинг дастлабки шартлари (қўлнинг кичик мушакларини ривожлантириш); ҳамкорлик қилиш қобилияти; ўрганиш истаги.

Чапақай болаларнинг ўсиши, ривожланиши, соғлиғи ҳолатини ўрганадиган тадқиқотчилар, чапақай болалар, айниқса, мактабга кирганларида алоҳида ёндашувни, алоҳида эътиборни талаб қилишларини таъкидламоқдалар. Кўпчилик уларни мактабдаги ортиқча ташвиш, мактабдаги стресс ва ўқув жараёнидаги қийинчиликлар сабаби деб билади. Нима учун?

Мактаб, ўқиш, айниқса биринчи ойларда, биринчи йилда болада узоқ муддатли стрессни пайдо қилади, кучли чарчоқни келтириб чиқаради ва шахсий фазилатларга талабларни кўпайтиради. Янги жамоа, янги дўстлар, янги талаблар ҳар қандай бола учун осон эмас, айниқса чапақай бола учун осон эмас, чунки интерхемисферик ассиметриянинг хусусиятлари организмнинг ҳар қандай ташқи таъсирга бўлган муносабати таъсирига ҳам таъсир қилади.

Мактабга мослашиш даври анча узоқ, 46 ҳафтани ташкил этади. Сўровномалар шуни кўрсатадики, ота-оналар мослашиш учун бир ёки икки ҳафтадан, ўқитувчилар эса икки ёки уч ҳафтадан кўп вақтни “олишади”. Кўриб турганингиздек, ҳақиқий шартлар икки барабар кўп.

Бундан ташқари, юқори даражадаги ташвиш кўзгалувчанлик, сезгирлик, ўзига ишонмаслик, масъулият, виждонлилик ва ижтимоий меъёрларни яхши тушунадиган чапақай ўқувчиларда бирлаштирилади. Бу болалар учун ҳақиқатан ҳам тенгдошлар билан мулоқот жуда зарур бўлиб, улар учун ижобий ҳиссий қувват манбаи бўлиб хизмат қилади.

Катталар ва тенгдошлар билан муносабатларда низоларнинг пайдо бўлиши чапақайлар учун жуда кучли психотравматик омил бўлиб, мактабга мослашиш жараёнида кўшимча қийинчиликлар туғдиради. Кўпгина ота-оналар ва ўқитувчилар чапақай болаларнинг ҳиссиётлари кучайганидан шикоят қиладилар (улар тезда ва “майда-чуйда нарсалардан” хафа бўлишади, улар ҳар қандай қаттиқ сўзларни тез ҳис қилишади, ўз тенгдошларининг ҳақоратлари ва тушунмовчилигига жуда сезгир). Биз “шикоят қилиш”ни тасодифан ёзмаганмиз, ҳақиқатан ҳам шундай ва эҳтимол бу шикоятлар боланинг хусусиятларини тушунмаслик, уни бошқалар каби кўришни исташ натижасидир.

Тадқиқотчилар, ота-оналар ва ўқитувчилар кўпинча чапдаст болаларнинг ёлғиз қолиш тенденциясини, нафақат катталар билан, балки тенгдошлари билан ҳам мулоқотга киришишлари қийин кечишини таъкидлайдилар. Жуда кучли ифода этилган ушбу тенденция аутизм деб аталади. Аутизм (*инглизча infantile autism*) ўзини ижтимоий алоқаларга бефарқликда, ўзига, ички тажриба оламига чекинишда намоён қилади. Бундай болалар такрорланадиган ҳаракатларга, ўзларининг ихтиро қилинган тилларидан фойдаланишга мойил. Бола, гўё, ҳақиқатни ўз дунёсига қолдиради.

Деярли барча тадқиқотчилар томонидан қайд этилган чапақай болаларнинг функционал ривожланиш хусусиятлари мавжуд. Улар ўқув жараёнида ҳисобга олиниши керак. Бу, биринчи навбатда, оғзаки бўлмаган (схемалар, модуллар) дан кўра оғзаки стимулларни яхшироқ тан олишдир. Чапақай ўқувчилар визуал-мекансал вазифаларни оғзаки вазифаларга қараганда ёмонроқ ҳал қилишади. Ўқитишда биз кўпинча моделлар, схемалардан фойдаланамиз, яъни бу болалар учун қийин бўлиши мумкин, чунки чап қўллар ўнг ва чап томонларни, баъзан юқорига ва пастга чалғитади.

Сўнгги йилларда мактабда чапақай болаларни қайта тайёрлаш амалиётидан воз кечилди ва улар ўз қўли билан ёзадиган бўлди. Ўқитиш бошланишидан олдин (болалар боғчасида ёки мактабга қабул қилинганда) боланинг “қўли” йўналишини аниқлаш жуда муҳимдир.

Чапақай боланинг фаолиятида унинг билим доирасини ташкил этиш хусусиятлари қуйидаги кўринишларга эга бўлиши мумкин:

1. Визуал - ҳаракатни мувофиқлаштириш қобилиятининг пасайиши: болалар график тасвирларни чизиш вазифаларини яхши бажара олмайдилар; ёзиш, ўқиш пайтида чизикни ушлаб туришда қийналадилар.

2. Мекансал идрок этиш ва визуал хотиранинг камчиликлари, ёзишнинг ўзига хослиги, ҳарфларни ташлаб қўйиш ва қайта жойлаштириш, оптик хатолар.

3. Диққатнинг заифлиги, алмаштиришда қийинчилик ва концентратсия.

5. Нутқнинг бузилиши: товуш ва ҳарф белгиларидаги хатолар.

Чапақай болаларнинг энг муҳим хусусиятларидан бири бу уларнинг ҳиссий сезгирлиги, заифликнинг кучайиши, хавотирланиш, ишлашнинг пасайиши ва чарчоқнинг кучайиши.

Бундан ташқари, чапақай ўқувчиларнинг тахминан 20 фоизда туғилиш ва туғилиш травмаси асоратлари борлиги ҳақиқатан ҳам аҳамиятли бўлмаслиги мумкин.

Чапақай одамларнинг ҳиссиётининг кучайиши мактабда мослашишни сезиларли даражада мураккаблаштирадиган омил ҳисобланади. Чапақайлар учун мактаб ҳаётига кириш анча секин ва оғриқли кечади.

Чапақай болалар билан ишлашда уларнинг таълим қобилиятларини, биринчи навбатда, ёзиш қобилиятларини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш керак.

Чапақайларда ёзиш техникасининг соғломалари ўзига хосдир: чапақай бола учун ҳам ўнгга, ҳам чапга қараб ёзиш бир хил даражада ноқулай, чунки ёзишда у ишчи қўли билан чизикни тўсиб қўяди. Шунинг учун, сиз қўлингизни чизик очиқ бўлиши учун қўйишингиз керак. Бундай ҳолда, тутқични ушлаб туриш усули бошқача бўлиши мумкин: одатдагидек, худди ўнақайлар сингари ёки тескари, қўл чизик устида жойлашганида.

Ёзишни ўзлаштирганда, чапақай бола ўзи учун қулай бўлган вариантни танлаши керак. Таъкидлаш жоизки, чапақай болалар кўпинча чапдан ўнгга ва юқоридан пастга қараб тасвирлар ясайдилар. Уларнинг ёзувлари изчил эмас, балки кўпроқ танаффусларга эга. Ҳарфлар қисқа текис чизиклар билан боғланган. Унутмаслик керак: чапақай ўқувчиларни ёзишга ўргатиш пайтида чапақайлар учун махсус воситалардан фойдаланиш лозим. Чапақай ўқувчилардан ҳарфларни қўлни узмасдан ёзишни талаб қилиш унчалик самара бермайди. Бунга эришиш учун катта меҳнат талаб этилади. Синф хонасида чапақай ўқувчиларни деразадан чап томонда туриши тавсия этилади.

Яна бир омилни ҳисобга олиш керак, бу эса чапақай боланинг таълим фаолиятини осонлаштиради. Бу талабанинг иш жойини танлашда етакчи кўзни ҳисобга олиш билан боғлиқ. Боланинг столи ахборот майдонини етакчи кўз билан мос келадиган тарзда жойлаштирилиши керак. Шундай қилиб, агар чап кўз етакчи бўлса, у ҳолда доска, ўқитувчининг иш жойи ўқувчининг чап кўриш майдонида бўлиши керак. Бу тавсияларни олимлар Ю.В. Микадзе ва Н.К. Корсаковалар [72] ўз илмий ишларида олға сурганлар. Аммо охириги талаб биринчисига мос келмаслиги мумкин, чунки иш жойининг чап томонидаги деразанинг чап томонидаги одатий тартибга солиниши етакчи ўнг кўз билан тавсия этилади.

Бироқ, ўқувчиларни синфга жойлаштиришда етакчи кўзни ҳисобга олиш нафақат чапақай ўқувчилар учун, балки бошқа барча болалар учун ҳам муҳимдир.

Чапақай ўқувчиларни ривожлантиришга қаратилган махсус тадбирлар зарур:

- а) визуал - ҳаракатни мувофиқлаштириш;
- б) фазовий идрокнинг аниқлиги;
- в) визуал хотира;
- г) визуал - образли фикрлаш;
- д) маълумотни яхлит равишда қайта ишлаш қобилияти;
- е) восита қобилиятлари;
- ё) фонемик эшитиш;
- ж) нутқ.

Ривожлантирувчи ишларни ташкил қилишда нутқ терапевтини, дефектологни, психологни ҳамкорликка жалб қилиш керак бўлиши мумкин.

Шундай қилиб, чапақай бола мактабда жуда кўп муаммоларга дуч келиши мумкин. Аммо шуни таъкидлаш керакки, чапдастлик ўз-ўзидан эмас, балки муайян болада юзага келиши мумкин бўлган баъзи бир бузилишлар ва ривожланиш

нуксонлари билан боғлиқ хавф омилдир. Ҳеч қандай ҳолатда барча чапақай болалар, айниқса, мактабгача ёшдаги уларнинг тўлиқ ақлий ривожланишига эътибор берилмаса, таълим фаолиятини ўзлаштиришда жиддий асоратлар бўлади.

Бироқ, мантиқий белгини ишлаб чиқишга қаратилган замонавий мактаб дастурлари, яъни. тафаккурнинг чап мияси таркибий қисмлари ўнг мияга йўналтирилган чапақай ўқувчиларнинг имкониятларини рўёбга чиқаришга имкон бермайди. Айни пайтда, махсус тадқиқотлар чап қўлларнинг нисбатан юқори ижодий салоҳиятини кўрсатади, бу муаммоларни ўрганиш ва керакли хулосаларга келиш керак.

Агар ўқувчи чап қўл билан ёзса ва шунинг учун камида қисман бу жараён ўнг ярим шар билан тартибга солинса, уни ўнг қўл билан ёзишга мажбур қилиш чап ярим шарнинг тизимларида вазифаларга қўшимча юк яратиш демакдир. Буни оддий тушунмаслик керак. Бу мураккаб жараён ҳисобланади. У билан ҳисоблашмаслик эса оғир оқибатларга олиб келиши мумкин.

Катта қийинчиликларга дуч келган бола “тўғри” ўнг қўли билан ёзишни ўрганади. Аммо бу вақт ичида ўз-ўзидан шубҳаланиш ҳисси унинг қалбига ўрнашиб қолади, ўрганишга бўлган истак сўниб боради. Натижада ўрганиш ёқимсиз нарсалар билан боғлиқ бўла бошлайди. Кейин эса ўқувчилар жамоасида ўз-ўзини тасдиқлаш учун чапақай ўқувчи безорилик қилишни бошлайди. Шундай қилиб, мактаб, ўқитувчи ўзи билмаган ҳолда, оддий чапақай ўқувчини зарарли қонунбузар этиб тарбиялаши мумкин. Бу масала рус олими Ю.К.Бабанский [21] илмий ишларида ҳар томонлама таҳлил этилган.

Мазкур муаммонинг бошқа, моддий томони ҳам бор. Бошланғич синфларда дастлабки даврда барча ёзув дарсларида барча кўрсатмалар, жараён тавсифлари ва тавсиялар қуйидаги сўзлар билан бошланади: **"Ручкани ўнг қўлингизга олинг, дафтарни чап қўлингиз билан ушланг..."**. Инсоннинг чапақай бўлиши мумкинлиги ҳатто ўйлашга ҳам рухсат этилмайди. Бунга илова тарзда барча ўқув қуроллари ўнақайларга мослаштирилган.

Чапақай ўқувчиларнинг физиологик хусусиятларини кўриб чиқамиз.

1) Морфологик хусусиятлари:

- а) чап қўл ўнгдан сал каттарок;
- б) чап кичик бармоқнинг тирноғи ўнгдан бир оз кенгрок;
- в) чап қўлнинг орқа томонидаги веналар кўпроқ ривожланган;
- г) юзнинг чап ярмидаги юз ифодалари ҳаракатчанрок.

2) Психологик хусусиятлари:

а) қўл-кўз мувофиқлаштирилишининг ёмонлиги. Ёмон қўл ёзуви, график тасвирларни чизишда қийинчиликлар бўлиши мумкин;

б) нутқ бузилиши И. Макарьев "Фарзандингиз чапақай бўлса" китобида [69] ҳар учинчи чапақай боланинг кеккайиши ҳақида маълумотларини беради;

в) фазовий идрокни қабул қилиш хусусиятлари. Шакл ва рақамлар нисбатларини бузиш, кўз хотирасининг сустлиги;

г) диққатни жамлаш ва алмаштириш қийинлиги.

д) ҳиссий ва психологик хусусиятлар:

е) ҳиссий таъсирчанлигининг ошиши ;

ё) дардчанлик (заифлик);

ж) тез чарчаш ва ишчанликнинг чегараланиши;

з) юқори даражадаги ижодкорлик;

и) асл бадий ижодга юқори ифодаланган истеъдод;

к) таъсирчанлик ва нафрат;

л) турли хил кўркувга (тортинчоқликка) боғланиб қолиш;

м) ўз-ўзини назорат қилишнинг паст даражаси;

н) паст ҳиссий кайфият (деярли ҳар доим ёмон кайфият);

- о) мувофиқлик (воқеликни пассив идрок этишга мойиллик);
- п) уйқучанлик;
- р) хавотирланиш даражасининг ошиши;
- с) эстетик таъсирчанлик.

Чапақай ўқувчига бир оз кўпроқ эътибор бериб, биз буни эвазига муваффақиятга эришган ишончли ўқувчига эришамиз. Бу унчалик ҳам кам муваффақият эмас.

Ўқитувчининг мактабда чапақай ўқувчига психологик ёрдами нимадан иборат бўлиши керак? Ўқитиш техникаси ва чапақай болаларнинг ўзига хос хатоларини батафсил муҳокама қилишдан олдин, ўқитувчилар, ота-оналар ва бошқа манфаатдор шахслар томонидан тез-тез бериладиган бир қатор саволлар мавжуд.

Шундай қилиб, бир нечта асосий саволлар. Бу вазифа ҳақиқатан ҳам бунга лойиқми, ҳатто ҳар бир синфда чап қўл билан ёзадиган болалар бўлмаса ҳам? Дарсда чапақай бола ўқитувчи томонидан берилган тушунтиришларни ўзлаштирмаса, унга қандай ўргатиш керак? Бундай болаларнинг муваффақиятли таълимини қандай таъминлаш мумкин? Болага ёрдам беришда ота-оналар иштирок этиши керакми?

Мана бу муаммонинг узоқ вақтдан бери мавжудлиги ва энди уни йўқ қилишнинг иложи йўқлиги ачинарли ҳолдир. Мактабдаги нутқ терапевтлари ва дефектологлари билан шуғулланадиган болалар орасида чапақай ўқувчилар ёки яширинча чап қўл билан ёзадиган мактаб ўқувчилари ўртача статистик меъёрдан ошиб кетади. Бундан ташқари, улар ўрта мактаб ўқувчиларидан кўра мактабда кўшимча маълумот олишдан бош тортишга мажбур бўлган касб-ҳунар таълими ўқувчилари орасида кўпроқ. Хулоса шуни кўрсатадики, биз чапақайларни, айниқса хавф гуруҳига кирадиганларни қандай қилиб ўргатишни билмаймиз.

Таъкидлаш жоизки, чапақай ўқувчилар гуруҳи янада кенгроқ ва фақат чапақай ўқувчилар билан чегараланиб қолмаслиги, шунингдек, яширин чап қўл ва ноаниқ (икки қўли билан ёзиш) билан болаларни бирлаштириши мумкин. Бироқ, бу болалар психофизиологик хусусиятларига кўра жуда хилма-хилдир. Муҳокама қилинадиган болалар тоифасида, юқори аклий функцияларни шакллантиришдаги кечикишлар ва номутаносибликлар тез-тез кузатилади, масалан, математикани ўрганишда, бу ҳисоблашда намоён бўлади. Аммо баъзи синфларда камдан-кам чапақай ўқувчилар бор, улар кўпчилик эмас, деб баҳслашиши мумкин. Шубҳасиз, қайта ўқитилган чапақайлар ҳисобга олинмайди, балки “нутқ терапияси” деб номланади.

Бу заҳмат чекишга арзийдими? Қайси болалар билан ишлашда бошқа ўқитиш усуллари фойдали бўлиши мумкин?

Аммо бошқа, ўнг миёни ўрганиш услубидан фойдаланган ҳолда яхшироқ ўқитиладиган талабалар тоифалари рўйхати (ахир, умуман қабул қилинган педагогик усулларнинг аксарияти чап миёни идрок этишга қаратилган). Бугунги биринчи синф ўқувчиларининг деярли ярми мактабга етакчи кўз ёки қулоққа нисбатан тўлиқ бўлмаган имтиёз билан келишади. Ва улар ҳам ярим шарларнинг ихтисослашувининг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда энг яхши ўқитилади.

Олти ярим ёшдан бошлаб болалар учун тўрт йиллик таълимнинг бошланғич бўғинига киритилиши ёш хусусиятларига кўра чап ярим шарни янги ишлата бошлаган мактаб ўқувчиларига олиб келди, уларнинг психологик фаолиятига кўшган ҳиссаси ҳали ҳам оз. Ушбу болалар ҳиссиёт, беихтиёрлик билан ажралиб туради ва когнитив фаолият яхлит ва образли характерга эга бўлиб, интуитив принципларга эга. Бундай синфлар билан, айниқса мураккаб дарсликлар билан ишлайдиган кўплаб ўқитувчилар юқорида санаб ўтилган омиллар туфайли бир қатор қийинчиликларга дуч келишади.

Адабиётлар:

1. Безруких, М. М. Леворукий ребенок: Тетрадь для занятий с детьми. Безруких, М. М. Прописи «Леворукий ребенок» [Текст] / М. М. Безруких. – М.:Ювента, 2014. – 56 с.
2. Безруких М. М. Леворукий ребенок. // Ребенок идет в школу: Знаете ли вы своего ученика?: Пособие для студентов пединституты, уч-ся педучилищ и колледжей и родителей / Безруких М. М., Ефимова С. П. - М. : Академия, 1996. - С. 178-193.
3. Безруких М. Хорошо ли быть левшой? // Почему учиться трудно? / Безруких М., Ефимова С., Круглов Б. - М.: Почему учиться трудно?/ Семья и школа, 1995. – С.160-174.
4. Avezmurodovich Rustambek Qo'ldoshev, & G'afarovna Habiba Jumayeva. (2021). Forming Writing Skills in Left-Handed Students. *Middle European Scientific Bulletin*, 10(1). <https://doi.org/10.47494/mesb.2021.10.309>
5. Qo'ldoshev A. R. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF LEFT-HANDEDNESS: CONCEPT, CAUSES, AND PECULIARITIES //Psychology and Education Journal. – 2021. – Т. 58. – №. 1. – С. 4981-4988.
6. Qo'ldoshev A. R. et al. Forming Writing Skills in Left-Handed Students //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 10. – №. 1.
7. Quldoshev R. A. Assistant pedagogue to children left-handed reading in the last year //Globe Edit. – 2020.
8. Безруких М.М. Ребёнок идёт в школу / М.М. Безруких, С.П. Ефимова. М.: Академия, 2000. - 248 с.
9. Безруких М.М. Если ваш ребёнок левша / М.М. Безруких, М.Г. Князева. М.: Новая школа, 1994. - 108 с.
10. Azimov Y.Y., Qo'ldoshev R.A.. Husnixatga o'rgatishning amaliy asoslari (Metodik qo'llanma) GlobeEdit, 2020, -130 bet.

Косимова Манижа Сохибжоновна,

старший преподаватель кафедры спорта и теории методики физического воспитания Худжандский государственный университет им. академика Б.Г.Гафурова

Рахимов, Набиджон Турдиалиевич,

доктор исторических наук, профессор профессор кафедры Отечественной истории и археологии Худжандского государственного университета имени академика Б.Г.Гафурова

СРЕДНЕВЕКОВЫЕ ИСТОЧНИКИ ПО ИСТОРИИ ЛУЧНОГО СПОРТА

Стрельба из лука, как древний национальный вид занятия, военное и боевое искусство, занимала очень важное место в культуре предков таджиков и всех иранских народов Центральной Азии. Об этом свидетельствуют данные археологии и письменных источников. Наиболее ранние по времени сведения о стрельбе из лука - сцены охоты и изображения людей с луками на петроглифах, относящихся к поздним фазам каменного и бронзового веков.

Предки таджиков - арийские племена в совершенстве владели мастерством стрельбы из лука, широко использовали лук не только в военных действиях, но и в состязаниях во время празднеств и во время охоты, о чём свидетельствуют изображения досуга ахеменидских, сасанидских и согдийских вельмож.